

NEREYE GİDİYORSUN, AIDA?

Yalçın Savuran

Nikos Kazancakis'in mezar taşında "Hiçbir şey ummuyorum, hiçbir şeyden korkmuyorum, özgürüm." yazıyor. Beklentiler aşıldığında, korku yenildiğinde özgürlük başlıyor demek ki. **Kazancakis** çok sevdiği karakteri Zorba'ya şöyle söyler: "Bir zamanlar diyordum ki: 'Bu Türk'tür, bu Bulgar'dır ve bu Yunanlı'dır.' Ben vatan için öyle şeyler yaptım ki patron, tüylerin ürperir: Adam kestim, çaldım, köyler yaktım, kadınların ırzına geçtim, evler yağma ettim... Neden? Çünkü bunlar Bulgar'mış ya da bilmem neymiş... Şimdi kendi kendime sık sık şöyle diyorum. Hay kahrolasınca pis herif, hay yokolası aptal! Yani akıllandım, artık insanlara bakıp şöyle demektedir: Bu iyi adamdır, şu kötü. İster Bulgar olsun, ister Rum, isterse Türk! Hepsi bir benim için. Şimdi, iyi mi, kötü mü, yalnız ona bakıyorum."

Yunan yönetmen **Angelopoulos Ulis'in Bakışı** (1995) filminde **Manaki** kardeşlerin Balkan coğrafyasında çektikleri ilk filmin kayıp bobini peşine düşürür kahramanını. Kahraman kayıp bobini ararken bu coğrafyanın içine yolculuk yapar ve sonunda tam da savaşın içinde bulur o bobini. Bobinde ne olduğunu bize göstermez yönetmen ama kahramanı o filmi izlerken ağlar, zira o film ilk bakışın, saf bakışın filmidir. **Manaki** kardeşler uzun yıllar boyunca Balkan coğrafyasında kısa kısa belgeseller çekmişlerdir ve görünen o ki, halklar arasındaki kültürel alışveriş çok renkliliğin yanı sıra pek çok benzerlik de barındırmaktadır. Yüzlerce yıl bir arada yaşayan halkların kaçınılmaz birikimleri ve kurdukları ilişkiler coğrafyayı şekillendirmiş, her birinin birbirlerine benzeyen **Nasreddin Hocaları**, **Karagöz** ve **Hacivatları**, **Köroğlu** destanları olmuştur. **Voyvodoların**, **Tepedelenli Paşaların** ya da saraylıların düşünceleriyle halkın düşünceleri bir olmamış, halklar kendi benzer öykülerini, kendi mitlerini dil aracılığıyla aktara aktara yaşamışlardır, ta ki ulus devletlerin ortaya çıkması ve her ulus devletin kurucu mitini halka dayatmasına kadar. Burada imparatorlukları övmek gibi bir

derdim yok. Ulus devletlere de, imparatorluklara da, sınırların varlığına da mesafem belli. Beyinlerdeki sınırlar aşılmadığında fiziki sınırlar arasına sıkışıp kalır insanoğlu ve buradan aşırı milliyetçiler, aşırı dindarlar istifade edip halkın bir bölümünün cehaletinden cesaretlenerek yükselişe geçer, yeni kahramanlar yaratırlar. Ve üstelik bunu da yalancı, iki yüzlü siyasi bir zemine oturtarak yaparlar. **Hitler** yenilmeseydi Alman halkının bir bölümünün yüzyıllardır beklediği kahraman olacaktı. **Karadžić, Milošević** ve **Mladić** bugün tüm dünya önünde suçlu bulunmalarına rağmen Sırp halkının bir bölümü için kurtarıcı halk kahramanı olarak görülmekte. Ama insanlık suçu işleyenleri tarih hiçbir zaman unutmaz ve affetmez. Alman filozof **Karl Jaspers**'in sözünü unutmamak ve hep hatırdada tutmak önemli: "Unutmak ihanettir!"

Bosna-Hersekli kadın yönetmen **Jasmila Žbanić** geçtiğimiz yıl Avrupa Film Akademisi tarafından Avrupa'nın en iyi yönetmeni seçildi. **Žbanić**'in son filmi **Nereye gidiyorsun, Aida?** (Quo Vadis, Aida?, 2020) da dahil tüm filmleri, yaşadığı ülkenin yakın tarihine ayna tutmakta ve hatırlamak için iz bırakmakta. **Esmâ'nın Sırrı** (Grbavica, 2006), **Yolda** (Na Putu / On the Path, 2010), **Sesini Duyuramayanlar İçin** (For Those Who Can Tell No Tales, 2013) filmlerinin de sayesinde o bölgede olanlar hafızamızdaki yerlerini çoktan aldılar. 1974 Saraybosna doğumlu olup, 1992-95 yıllarında kuşatma altındaki Saraybosna'da bulunan yönetmen, yalnızca iki buçuk saatlik mesafede bulunan Srebrenitsa hakkında fazla bilgi alamadıklarını ve orada yaşanan dehşeti o esnada kavrayamadıklarını söylemekte. Sonrasında toplu mezarlarda ulaşılan yaklaşık 8.500 kişinin toprak olmuş bedeni ise çok şey söylüyor.

1992'de Bosna-Hersek'te değil, Londra'daki bir masada karar alanlar Sırp tarafından kuşatma altına bulunan altı şehri (Srebrenica, Zepa, Gorazde, Sarajevo, Tuzla ve Bihac) güvenli liman olmak üzere Birleşmiş Milletler ordusuna bıraktı. Bir şart vardı: Kendilerini korumak üzere silahlanmış olan Boşnaklar silahlarını teslim edeceklerdi. Bu durum yalnızca 1995 senesine kadar savaşı geciktirirken binlerce Boşnak'ın Sırp tarafından katledilmesine engel olmadı, olamadı. Hatta dünyanın gözü önünde bu katliamlara adeta Birleşmiş Milletler eliyle izin verildi.

İlk soykırım iddiaları ortaya atıldığında Amerikan uyduları o bölgede toplu mezarlara ait olabilecek kabartılmış toprakları araştırdı, pek bir şey çıkmadı. Ancak, aradan yıllar geçtikçe doğa işlevini yerine getirirken, çürüyen bedenlerin toprakla karıştığı yerde önce pelin otları çıktı, sonra onların çiçeklerine gelen mavi

kelebekler. Binlerce mavi kelebek adeta mezarların yerlerini gösterircesine pelin otlarında buluştu ve dikkat çekti. Ve nihayetinde topraklar kazıldı, gerçekler ortaya çıktı.

Srebrenitsa'da Birleşmiş Milletler karargahında Hollandalı askerlere İngilizce tercümanlık yapan Boşnak **Hasan Nuhanović** 2007 yılında *BM Bayrağı Altında; Uluslararası Toplum ve Srebrenitsa Soykırımı* adlı bir kitap yayımlar. Tüm olanların birinci elden şahidi olan **Nuhanović** anne, baba ve kardeşini bu soykırımdan kurtaramamıştır.

Žbanić önce **Nuhanović**'in başından geçenler üzerinden anlatımı gerçekleştirmek istemiştir ama sonra vazgeçerek ama yine de onu da yadsımayarak yeni bir senaryo oluşturmuş, başrole bir kadın yerleştirmiştir: Aida. Aida'yı oynayan **Jasna Đuričić** Sırp bir oyuncudur ve **Žbanić** rolü kendisine teklif ettiğinde hiç tereddütsüz kabul etmiştir.

Filmin açılış sahnesinde Srebrenitsa Belediye Başkanı ile Hollanda birliğinin başındaki Albay Karremans karşılıklı oturmaktadır ve tercümanlığı Aida yapmaktadır. Belediye Başkanı, hemen müdahale edilmezse artık çok geç olacağından bahseder. Karremans ise uçakların bombalamaya hazır olduklarını ve Sırpların ilerleyemeyeceğini söyler. Başkan garanti ister, Karremans ise kendisinin yalnızca bir piyanist olduğunu söyler. Yani kendisi icracıdır ve daha fazla yapabileceği hiçbir şey yoktur.

Sekans değişir, kamera Srebrenitsa'da bir evde bir baba ve yetişkin iki oğula kayarak ilerler. Hepsinin bakışı tek bir noktaya doğrudur. Bakışların merkezinde Aida bulunmaktadır. Film, bir aile dramı üzerinden Bořnak halkının yaşadıklarına odaklanır. Sonrasında erkekleri evi terk etmek üzereyken görürüz. Hızlıca bir şeyleri ellerindeki şantalara doldurmaktadırlar. 17 yaşındaki oęul abisine “*Spor ayakkabılarını alabilir miyim?*” diye sorar. Soru geleceğe dair kullanılabilir bir eşyanın tasavvurudur, umut içerir. Halbuki o sırada Sırp birlikleri kasabaya girmiş ve hızla ilerlemektedir. Başlarında Bosnalı Sırp General Ratko Mladić bulunmaktadır. Kamakta olan halk Srebrenitsa'ya 6 km uzaklıkta Potocari köyündeki Hollanda askerlerinin kontrolünde olan BM üssüne doğru akın ederler. Kampa bir kısım insan kabul edilir ama çoęu dışarıda kalır. Dışarıda kalanlar arasında Aida'nın kocası ve büyük oęlu da vardır. Onları içeri alabilmek için kamp komutanına gider ama isteğini asla kabul ettiremez, bu konuda kendisine ayrıcalık tanınmaz.

Mladić Srebrenitsa'ya birlikleriyle girdięinde yanında bir kameraman da vardır. Bu kameraman **Mladić**'in basın duyurularını yapan kiřidir. **Mladić**'in pek çok konuřması ve görüntüsü řu an Youtube kanalında bulunmaktadır ve yönetmen **Őbanić** bunlardan faydalanarak **Mladić**'in konuřmalarını neredeyse birebir kullanmıřtır.

Mladić'in ilerlemesini durdurmak için Albay Karremans görüşme talep eder. Yanlarında Boşnak halkını temsilen birkaç kişi yer alacaktır. Bu görüşmeye katılmak isteyenlere çağrı yapılır ama kimse öne çıkmak ve Mladić ile karşılaşmak için gönüllü olmak istemez. Bu, Aida için bir fırsattır ve kocasının bu görüşmede iyi bir temsilci olacağını Binbaşı Franken'e söyler. Franken önce kabul etmez görünür ama yeterince gönüllü çıkmayınca kabul eder, tek bir şartla: Gece dışarıdaki diğer insanlara çok belli etmeden kocasını içeri alacaktır. Aida elde ettiği bu ödünle hem kocasını hem de büyük oğlunu gece kamptan içeri alır.

Karargâhta empatisi en yüksek kişi Hollandalı doktordur. Bir ara Aida, doktor ve yardımcıları sohbet ederlerken rahatlamak için ot içerler. Aida bir an için sanki transa girer ve gülmeye başlar, o sırada geçmişin bir anısı sahneyi kaplar. Srebrenitsa'da Sırp komşularının da katıldığı bir kuaförler yarışmasına saçları yapılan Aida da katılmıştır ve yarışma sonrasında hep birlikte dans ederler. Eller birbirlerine tutunmuş horon teper gibidirler. Ama kameranın önünden geçen herkes kamerayla, Aida'yla, bizimle buluşur. Unutmamak adına, başımıza gelenleri hatırlamak adına buluşan bakışlar.

Karremans görüşmek için Mladić'in ayağına, karargâh kurduğu Srebrenitsa'ya gider. Giderken yanlarındaki Boşnak temsilciler arasında bir de kadın temsilci vardır. Karargâhtan içeri girmeden önce üst araması yapılır ama bir Sırp askeri kadının bedeninin tüm ayrıntılarında dolaşarak bunu bir aşağılamaya kadar götürür. Hatırlamakta fayda var: Sırp savaşı esnasında Boşnak kadınlara tecavüz etmek üzere özel birlikler kurmuşlardı ve yaklaşık 50 bin kadına tecavüz edildiği, en az yüzde yirmisinin de çocuk doğurduğu biliniyor. Ayrıca, Albay Karremans Mladić'in ayağına gitmesiyle oyuna bir sıfır yenik başlamıştır. Daha baştan güç Mladić'tedir. Mladić görüşmenin sonunda Boşnak halkıyla bir sorunun olmadığını, onların istedikleri yerde kalmakta özgür olduklarını ama eğer gitmek isterlerse otobüslerle ve BM kortejinde onların taşınabileceğini söyler. Ancak bu konuda Hollanda birliğinin ne yakıtı ne de bir planı vardır. Aslında yakıtlarının olmaması da onların bir metafor olarak tükenmişliklerini göstermektedir. Yine de anlaşma kabul edilir ve kadehler kaldırılır. Gerçekte ise Mladić'e rıza göstererek teslim olmuşlardır. Bu görüşmeler sırasında Çetnik kuvvetleri BM kampına giderek silahlı kimse olup olmadığını araştırmak isterler. Binbaşı Franken izin vermez ama sonrasında çoktan teslim olmuş Albay Karremans'tan emir gelince mecburen kamp açılır.

Binlerce insan bu kaçış, bu göç esnasında aç kalmıştır, susuz kalmıştır ve kampta tuvaletleri kullanmalarına izin verilmemiştir. Çetnikler bunu bir gösteriye çevirirler ve insanlara ekmek fırlatırlar. Sanki tüm bu suçlardan azade yardım kuruluşu gibidirler.

Zaman biraz daha ilerler, boş otobüsler ve Sırp birlikleri kamp yerine gelirler. Kamp komutanı Albay Karremans henüz plan yapmadıklarını ve hazır olmadıklarını söyler ama Mladić bunun onu ilgilendirmediğini, isterlerse tüm otobüslere eşlik edebileceklerini bildirir. Tüm o otobüslere yerleştirebilecekleri Hollanda gücü ne yazık ki yoktur ve yapabilecekleri bir şey de kalmamıştır. Önce kampın dışındaki kadınlar ve çocuklar birbirlerinden kopartılır, otobüslere doldurulur. Erkekleri ise gruplar halinde kampın ardına götürüp öldürmeye başlamışlardır bile.

Aida tüm bunları gördüğünde artık Boşnak halkı için elinden hiçbir şey gelmeyeceğini anlamıştır ve ailesine odaklanır. Onları acaba buradan kurtarabilecek midir? Ailesini karargâhta saklar ama buna da izin çıkmaz, yine de karşı çıkarak saklamaya çalışır. Sonunda kampın içi de boşaltılmaya başlanır ve bunun yine anonsunu Aida yapmak zorunda kalır. BM tüm bu olaylara karşı kayıtsız kalmıştır ve Hollanda birliğini yalnız bırakmıştır. Karremans elinden hiçbir şey gelemediğini anladığında kendisini odasına kapatır ve ulaşılmaz olur. Geriye Binbaşı Franken kalmıştır. Aida ailesi için Franken'den onları da Hollanda kuvvetleriyle birlikte kamptan çıkarabilecek belge ister ama Franken bunun kurallara aykırı olduğunu söyleyerek reddeder. Filmin ritmi Aida'nın kalp

atışlarının hızı gibidir. Bir aşağı bir yukarı koşturup, bir çare bulmaya çalışırken o ritim izleyiciyi de içine alır. O sırada ailesi saklanmak için bir konteynıra sığınır, orada Hollandalı askerler tarafından bulunurlar ve Sırp konvoylarına teslim edilmek üzere götürülürlerken Aida onları durdurmaya çalışır. Franken bu duruma yetişir ve Aida'ya yalnızca kocası için izin çıkarabileceklerini söyler. Peki iki çocuğu ne olacaktır? İşte o sırada kocasının söylediği bir şey vardır: Hiç olmazsa çocuklarından birine daha izin çıkarmak mümkün müdür? Tabii buna Binbaşı olumsuz yanıt verir ama bizlerde bir an için şu soru doğar: Hangi çocuk? Bir seçim yapılacak olsaydı insan hangi çocuğunu feda etmek isterdi? Franken bunu kabul etmez ve baba, çocuklarını terk etmeyeceğini söyler. Bir kamyonun arka kasasına doldurulmuş erkeklerin arasına sıkışırlar. Elleri enselerinde ve çömelmiş halde. Bu sırada Aida çıldırır ve arkalarından koşmaya çalışır ama bir Sırp asker tarafından durdurulur. Sırp asker Aida'nın bir zamanlar öğrencisi olmuş bir askerdir ve kendisine kampa dönmesini ve oradan ayrılmamasını söyler. Film bize savaşın halklar arasındaki tüm insani duyguların askıya alındığı bir süreci yaşatırken zaman zaman minik dokunuşlarla arada bireysel bazı farklılıkların olabileceğini ve hala insanlığımızın iyi yanının da hepten yok olmadığını hatırlatıyor.

Kocası ve oğullarının bindirildiği kamyonet, kasabadaki sinema salonu önünde durur ve önce kimliklerini kapının dışında yere bırakırlar sonra içeri girerler. Dışarıda normal hayat devam etmektedir. Çocuklar top oynamakta, insanlar balkonlarında keyif yapmaktadırlar. Sanki hiç savaş ve hiç ölüm yokmuş gibi.

Sinema salonuna elleri enselerinde toplanan insanların arasında Aida'nın kocası ve iki çocuğu, ölümü birbirlerinin gözlerine bakarak karşılarlar. Projeksiyon makinelerinin deliklerinden bu sefer otomatik tüfekler çıkar. Olayın vahşetini yönetmen bize göstermez ama kamera dışarıda akan normal hayatın görüntülerini verirken silah seslerini duyurur. Gerçekleşen bu vahşetin bir sinema salonunda, seyirlik bir mekânda gerçekleşiyor olması çok ironiktir: Görmek istersek vardır, istemezsek yoktur. Bu sahnede kamera yavaş yavaş geriye doğru çekilirken ekran beyaza düşer, adeta ölümün, yok oluşun beyazlığına.

Beyazdan yine beyaza bir geçiş olur ama bu sefer karla kaplı bir beyaza, bir kış gününe. Savaş bitmiş ve Aida karlı bir kış günü Srebrenitsa'ya evine, okuluna geri dönmek üzere arabasıyla yoldadır. Henüz bahar gelip umutlar yeşermiş değildir, kışın o soğukluğu kasaba halkının soğuk ve mesafeli bakışına da sinmiştir. Aida'nın ailesiyle kaldığı daireye bir Sırp aile yerleşmiştir, üstelik bu Sırp ailenin erkeği savaş esnasında gördüğümüz bir Çetnik grubunun başındaki kişidir. Evde kalan Sırp kadın çocuğunu çağırır ve henüz birinci sınıfa başladığını söyler. Aida kendisinin de iki oğlu olduğunu ve henüz cesetlerinin nerede olduğunu kimsenin söylemediğini belirtir, bakışrlar. Aida evi terk etmelerini söyler.

Bir sonraki sekansın nasıl gerçekleştiğini yönetmen **Žbanić** bir söyleşide bahsetmiştir: Toplu mezarlar bulduktan sonra kayıpların kemikleri ve eşyaları belli salonlarda yerlerde sergilenir ve insanlar yakınlarını bulmak için onlardan geriye kalanlar arasında dolaşır. **Žbanić** Aida'yı oynayan oyuncuya bu salona girip dolaşmasını ve filmdeki kayıplarını aramasını söyler. Sahne doğaçlama çekilir. Aida gerçekten onları bulduğunda çöker ve ağlamaya başlar. Tüm o sahneyi kendi içinde hisseder. Başkalarının acısına bakabilme cesareti bizi insan olmaya biraz daha yakınlaştırır, bunun için oyuncu olmaya ve rol yapmaya gerek yoktur, yeter ki içimizdeki empatiyi öldürmeyelim, yok etmeyelim. Bazıları bizde empatinin doğuştan var olduğunu bazıları ise zamanla doğup geliştiğini söyler. Her neyse, konformist yaşamlarında ötekilerin acısını hissetmeyenlerin olduğu bir dünyada iyi ki Aida'yı oynayan oyuncular gibi insanlar da var ve o acıyı hissetmek için illa ki o kaybı yaşamak gerekmiyor.

Sonrasında Aida'yı okulda öğretmenlik yaparken görürüz ve ilkokul çağındaki çocuklar okulun sahnesinde bir oyun sergilerler. Bu çocukların bir kısmı Boşnak, bir kısmı Sırp ailelerin çocuklarıdır. Ellerini kelebeklerin kanatları gibi açıp kaparlar, sonra o elleri yüzlerine götürüp, bakışlarını kapatıp açarlar. Her biri mavi kelebekler gibi bize unutmamız gerektiğini, hiçbir şeyin gizli kalamayacağını, ama bir arada yaşayabilmenin de mümkün olabileceğini söyler gibidir. Tüm bu sahnelemeyi öğretmen Aida bir kenardan izlerken, kamera Aida'ya kayar ve onun bakışı bizim bakışımızla buluşur. Film boyunca kameraya doğrudan bakışlarla birkaç kez karşılaşırız ve izleyici olarak harekete geçer, bir an için yabancılaşır (Brechtien etki) ve konuya dahil oluruz.

Empatisi yüksek olanlar ve başkalarının acılarına bakabilenler için izlemesi zor bir film ama en az bir kez de olsa izlenmesi gereken önemli bir film çekmiş **Žbanić** iyi ki...

